

ԱՐԵՒԵԼՆԻ ԴԱՐԱՆ

ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ

54 ՅՈՒՂԻՍ

Ա. ՏԱՐԻ 1860.

ԹԻՒ 2

ԲՈՂՈՔԵԿԵՆ ՀԵՅՄԸ

Դու ի՞նչ ես :

— Բողոքական Հայ մըն եմ :

Ի՞նչ բանով եղեր ես :

— Ուսանալով Լուսաւորչական Վարժողիկէ Եկեղեցւոյ ճշմարտութիւններն , ու յարելով օտար ազգաց Նորազանդ վարդապետութիւններուն :

(Օ՛հ) Հատաղէկ բաղում խաղաղութեմ վայելեցես . էյ հիմայ ի՞նչ կ'ուզես :

— Երեք կանգուն հող :

Ուրկէ :

— Հայոց գերեզմանոցէն :

Ո՞ր կողմէն :

— Իմ Հայրենի սեպհական թաղէս :

Ի՞նչ պիտի ընես :

— Հայրս հոն պիտի թաղեմ :

Հա՞յրդ :

— Այո՛ :

Հայրդ ինչէնի՞ եր :

— Բողոքական :

Մայրդ :

— Ան ա՛լ Բողոքական :

Հապա գո՛ւ :

— Բա՛ն եա , ես ալ Բողոքական . . . :

Չէ՛ , մի՛ պօռար . այս տեղս Թարապիպի լեռները կամ Պէջիւք տէրէյի Բո՛յան չէ , որ Հայն հանես նէ՛ արձադանդ տայ . այլ դատաւ ընտելութեան տեղ է . խօսք հասկընանք ու հասկընենք :

Երդ Պա՛պդ ինչ եր :

— Պապս Լուսաւորչական եր :

Պապո՛ւդ պապը :

— Ան ա՛լ Լուսաւորչական :

Ըսե՛լ է թէ՛ հիմայ դուն , մեռնող հայրդ ու մայրդ միայն բողոքադաւան եք . իսկ նախնի ճնողքդ՝ մինչև Լուսաւորիչ Հայադաւան էին :

— Այո՛ , այո՛ :

Եղէ՛կ , աղէ՛կ , “ Իբերանոյ քումմէ դատեցար ծառայ չար ” . եթէ այս այսպէս է , ուրեմն ի՞նչ երեսով , կամ ո՞ր իրաւամբ “ Հայոց գերեզմանոց , սեպհական թաղ ” բառերը բերանդ առած դրդուութիւններ պատճառելու կը յանդգնիս :

— Այո՛ , Հայոց գերեզմանոց , սեպհական թաղս :

Գարձեալ կը սնդես , կրկի՞ն կը համարձակիս այս անիրաւ սահանջմանդ վրայ : Ի՞նչ երիզ է դպեր , և կամ միջունի չափ խելսիս եղեր :

Գնա ու գնա , հեռացիր այս սուրբ տեղէս , վասն զի այս գետինը Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան շնորհիւ մուրհակով ստացուած , ու միմիայն Լուսաւորչական Հայոց ազգութեանն ու կրօնքին միութեանը սեպհականուած է , այն որ ամենայն կերպիւ բանիւ և գործով որոշուած է այն միութենէ՛ որոշեալ է անոր ամենայն ինչ սեպհական իրաւունքներէ :

— Եղբայր ես ազգաւ Հայ եմ :

Եղգաւ Հայ ե՛ս :

— Այո՛ :

Ինչէ՛ն :

— Իշտէ՛ Հայ եմ :

Իշտէ հոյ ե՞մ ըսելով կ'ըլլայ :

— Անշուշտ , կ'ըլլայ ու կ'երթայ :

Եղէ՛կ ա՛ , ես ալ խօսքով ըսեմքեզի թէ՛ իշտէ ես ալ Բողոքական եմ , բայց ես հողմոյ չեմ ուզեր , այլ զուրցէ քու Եմերիկացի քարոզիչներուդ , որ ինձի ալ քանի մը հազար դուրուշ տան , ինչպէս կուտան շատերուն : Պիտի ըսես թէ՛ Բողոքականք իրենց կրօնքէ ու ազգութենէ՛ դուրս եղողին ոտուրներուն փոշին անդամ չեն տար , անա՞նկ է :

—Այո՛:

Կեցի՛ր՝ ուրեմն ի՞նչ իրաւամբ Հայ կրօնքն ու ազգութիւնը նշովիւք ու երդմամբ ուրացող Բողոքական մը՝ անուամբ միայն Հայ եմ ըսելով՝ Հայոց գերեզմանոցէն երեք կանգուն հող պահանջէ, ան ալ բուռն զօրութեամբ:

Բէ՛, մի՛ այլայլիր. պատասխանէ՛, մի՛ խռովիր:

—Ի՞նչ պիտի այլայլիմ, քանի որ սերունդս Հայ էր, ես ալ Հայ եմ և պիտի ըլլամ միշտ Հայ:

Չէ՛ ականար չէ՛. անանկ ալ կը սխալիս, ինչու որ՝ ազգութիւնն ու կրօնքը կորսնցունողը՝ ի հարկէ սերունդն ալ կը կորսնցունէ. մանաւանդ այն ազգութեան՝ որուն կրօնքը մէկ մէկու հետ միշտ կապակցութիւն ունի:

Խօսքիս հաստատութեանը համար ել ասկէ, ու գնա Պարսկաստան, Լեհաստան, Ղերմանիա ու Իտալիայի այլ և այլ քաղաքները շրջապէս, ու մասնաւոր հայեցողութեամբ տես թէ՛ ան անձանթ երկիրներու ու օտար ազգաց մէջ խառնուած միլիոնաւոր ժողովուրդ՝ առեւնօք կրօնքով, ազգաւ, ու լեզուաւ Հայ են եղեր, նայէ հիմայ վրանին Հայութեան շուքը, շուքին շուքը արդեօք կը տեսնես: Մինչև անգամ կրնամ ըսել թէ՛ տիեզերքիս մէջ Հայ սերունդ մը հին ազգ մը ըլլալուն անտեղեակ ըլլան:

Եւ հա՛ս անոնք ալ առաջները քեզի պէս նախ կրօնքին ուրացան՝ հպատակելով անոնց այլակրօն ու այլադաւան հոգեւոր Գլուխներուն, ու յետոյ ազգութիւննին, ընտրելով իրենց սեպհական Եզգապետներ, հաստատելով առանձին Եկեղեցիներ, Ղարոցներ, Հիւանդանոց, Յիւսարանոց, Ընկերանոց, ու Եղբայրականութիւններ: Ստացած պատիւնին, փառքերնին, հարստութիւննին ու յաջողութիւննին իրենց անպատուութիւն, անարգութիւն, նախատինք ու ձախորդութիւն նոյնպէս իրենց սեպհական ուսած՝ նոր դրութեամբ, նոր կարգադրութեամբ, նոր սահմանադրութեամբ ու նոր անուամբ ճշտացած աչք եղեր էին. իսկ հիմայ՝ անոնցմէ շատերուն յիշատակութիւնն անգամ կորսուելով, եղած ու մնացածներն ալ դարձե՛ ի դար անհետանալու վրայ են:

Սխալ չի հասկնաս, չէ աշխարհէն այլ Հայաստանի թիւնէ:

Երբ՝ հիմայ հարցնեմ քեզի թէ՛ անոնցմէ մէկը ելէ մեր Եզգային Հիւանդանոցին հիւանդ մը, կամ Յիւսարանոցին խելագար մը դարձ:

մանուելու համար խրկելու որ ըլլան նէ՛ (բայց զատ է շնորհքն ու վեհանձնութիւնը) լրտ իրաւանց կրնդ ունեւի՛ր, ըսէ նայիմ:

—Ոչ երբէք:

Եղէ՛կ, ի՞նչ պիտի պատասխանէր Եզգը կամ Եզգապետը. ի հարկէ « դուք (եղբայր) առանձին զատ ազգ մը կազմած էք, հարկաւ ազգուէ վերաբերեալ ամեն բաները ունիք... » պատասխանելով՝ եհա՛ծ հիւանդը իւր պատգարակով, ու խելագարը շղթաներովը յետոյ պիտի դարձնէր: Ինչպէս որ ընդհանուր քաղաքական օրէնքն ալ այս կերպ անօրինած է, այսինքն փողոցներու մէջ անտէր մեռել մը, հիւանդ մը, յիւնար մը, կամ ու և իցէ կերպիւ ցաւադար մը հանդիպի, քաղաքական իշխանութիւնը զանոնք հարցով փորձ ըրած՝ որ ազգէն ու որ կրօնքէն ըլլալը իմացած անմիջապէս իւր տեղը կը յանձնէ:

Ինչ և իցէ մինչև ցարդ ոչ քաղաքականութիւնը և ոչ ալ անազգերը այս մասին ընդդէմ իրաւանց ապօրինաւոր բան մը ըրած չեն, և այսուհետև ալ չի կրնար ըլլալ:

Եսա ուրեմն դուն ալ ըսածներուս խորին ուշադրութիւն ըրած ել գնա սրկէ, ու մեռելդ տար Բէրա (Պէյ օղլու), օդը բարի Բողոքականաց գերեզմանոցը՝ ու հոն վրան (եթէ կրնդունիս) հոգւոյ մը ըսելով թաղէ՛ ալ առանց քեզի տարակուսելու:

—Չէ՛, չըլլա՛ր. հայրս կտակ ըրած է, զինքը Հայոց գերեզմանոցը թաղելու:

Ատա՛կ ըսիր:

—Այո՛:

Օարմանալու բան. Հայրդ կտակ ըրած ատենը քովը ո՛վ կար:

—Ես կայի:

Չըլլար, դուն Բողոքական ես:

—Մայրս կար:

—Ան ալ չըլլար, դուն վկայեցիր թէ մայրս ալ Բողոքական է:

—Քահանայ կար:

Բողոքական:

—Այո՛:

Ան հի՛շ չըլլար:

—Ատակազիր ունի:

Ո՛վ վաւերացուց, ո՛վ զմուսց:

—Եզգապետը:

Եզգապետը ո՛վ է:

—Ղերայարգելի Պ. Ստեփանը:

Շա՛տ լաւ:

նութիւնը համաձայն էր յիշեալ Նախնեացդ կրօնքին ու դաւանութեանը :

— Ի՞նչ, մասամբ իւրի :

Ի՞նչ ըսել է «մասամբ իւրի» :

— Կայ որ համաձայն էր, կայ որ չէր :

Նանկ կայ կայ ըսելով կաղալ չեմ ընդունիր, բացէ՛ ի բաց կամ մերժէ և կամ ընդունէ. ցրցուցած կերպովս համաձայն էր թէ չէ :

— Չէ՛, բայց . . .

Այսքան ուրիշ ատեն դուրցէ :

ԱՀԱ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՋՐԿՈՒՄՆ ԻՐԱԽԱՆՑ
ԶԻ ԹԱՂԱՌԵԼՈՅ ԱՍՏ

Գանք ազգային իրաւանց . Ուստի հոս թաղուած Նախնիքդ այս տեղւոյն տէրոջը ու գլխաւորին, այսինքն Հայ ազգին ու անոր Պատրիարքներուն միամիտ սրտով հպատակ էին, անոր հրամաններուն ամենայն կերպիւ կը հնազանդէին, ազգութիւնը կրօնքով ի միասին կ'ընդունէին, վերջապէս ճշմարիտ Հայուն մը ինչ պէտք էր իւր ազգին ընելու նէ՛ սիրով ու անձնակամ յօժարութեամբ կը կատարէին :

Նոր համար իրաւամբ ճշմարիտ Հայ ու ճշմարիտ Քրիստոնէ արժանացան այս տեղս ժառանգելու, ու մինչև աշխարհիս վերջը պիտի հանգչին հոս :

Է՛յ, հիմայ դուն բացարձակ ըսէ նայիմ, այս մեռեալը այն յիշատակի արժանի նախնեացը ճամբուն հետեւած էր, կամ «մասամբ իւրի» ի գործ դրած էր :

— Ո՛չ երբէք, բայց . . .

Ո՛ւՖ, բայց, բայց, դարձեալ բայց : Բսինք թէ՛ ԵՅՈ, կամ ՈՉ պատասխանէ : Եթէ ամեն մէկ բառին վրայ կեցած քեզ կատարեալ համոզելու համար խորհրդածութիւն ընելու ըլլամք, Ննդղեղ Թայմզ լրագրին տարուան մը թերթը չի բաւեր : Ուստի ահա այս կերպով մեռեալը ազգային իրաւունքէն ալ զըզուելով, հոս թաղուիլն անկարելի է :

Սակայն խօսքդ չի խաբանելու համար՝ միայն սա քոյին տակը ինչ կայ նէ ան ըսէ որ հասկը նանք :

Թողութիւն կ'ընէք «Բանասէր» : Ըսենք թէ մինչև հիմայ ըսածներդ իրաւացի ըլլան . արդեօք չունինք փոքր ինչ իրաւունք մը, որ այս գործը կատարուի :

Չէ չունիր, եթէ ունենայիր մէկ իրաւունք, ազգը իւր առատապարգև բնութեամբ ի շընորհս երեք իրաւունք կը զոհէր ձեզի : Բիշ

շատ դուն ալ հասկըցեր ես որ չըլլաւ բան է : Ուրեմն ի՞նչ կեցեր ես : Ունին ըսելք մը :

Մոռուիմ, հեմ «մասամբ իւրի» ունիմ :

Ի՞նչ, բէ՛հ, բէ՛հ : Ո՞րն է եղեր «մասամբ իւրի» նայինք :

— Հայրս կենդանութեան ատեն շատ անգամ, Հայ ե՛հ, Հայքի՛ն ե՛հ կ'ըսէր : Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ դուք զինքը չէք ընդունիր իբրև Հայ :

Չեմ ծիծաղիր քու այսպիսի տղայական հարցմունքիդ, այլ յաւետ կը դարմանամ խաբուելուդ վրայ, ինչու որ՝ Տօրդ պէս խօսքով Հայ եմ ըսողներ դեռ շատ կը գտնուին տիկզերիս մէջ : Բայց վերոյիշեալ գործքերը չունին : Ե՛յո այս օրհնեալ անունը շրթամբ պատուողները՝ գործքով հեռացեալ են անկէ :

Ննդեալ օր-խաբէրէն կամուրջին վրայ օտար, բայց ծանօթ գրքածախ մը, հարուստ Հայուն մը օձիքէն բռնած . « Խնայար ես Հայ եմ Հայ, Հայոց օգտակար գիրքեր ունիմ ծախսու » կ'ըսէր . ու նոյն վայրկեանը ինչ ըրաւ չըրաւ մարդը համոզեց . վերջապէս գրքածախը ոսկիներն յափըշտակելն ու փախչելը մէկ ըրաւ . ալ անկէ ետքը Հայ ըլլայ չըլլայ անոր հոգ չէ, իր գործքը մընցաւ՝ ան իրեն պէտք էր :

Եհա այս կերպ է քու Տօրդ Հայ ե՛հ, Հայքի՛ն ե՛հ ըսելն ալ, մինչև որ մեռնի ու մարմինը Հայոց գերեզմանոցը թաղուի :

Բայց չէ՛ բարեկամ չէ՛ : մինչև որ մէկը կըրօնքով ու ազգութեամբ անոր հետ չի միանար, այսուհետև ասանկ օտար մարդիկներուն հոս թաղուիլն անկարելի է :

Սակայն այժմ յոյս մը կայ դեռ քու և հօրդ փափաքը կատարուելու, այսինքն անմիջապէս դու և մայրդ բողոքականութենէ հրաժարելով՝ ազգին ու հօրդ մէջ միջնորդ եղած ազաչելով ու պաղատելով մեռեալին կողմանէն երում խնդրել . և ասով կարելի է ճարը գտնուի : Ի՞նչ կ'ըսես մեր այս առաջարկութիւնը կրնա դուռնուի :

— Չէ՛, չէ՛, չէ՛ : չըլլար, չըլլար . անկարելի բան է, այնպիսի բան չեմ ընդունիր, չէ՛, չէ՛, չէ՛ : Բողոքական եմ, բողոքական հոգևով և մարմնով, բանիւ և արդեամբ Բողոքական եմ, եմ, եմ : Հայրս ալ, Մայրս ալ, այսուհետև ըլլալիքներն ալ Բողոքական են, են, են . . .

Յոյժ ցաւալի տեսարան :

Ինծի նայէ ինծի՛, անանկ աղաղակ, գոռում գոռում պէտք չէ, ինչ կ'ուզես նէ եղիր, ես այս

ստորով դառն կանուանեմք:

Ան որ մեր գրութիւնները ոչինչ ու անօգուտ բան մը կը հաւարի, մենք անոր գրութիւնները աշխարհի եօթը հրաշալեաց կարգը կ'անցնենք. ան գոռոզաբար կը բարձրանայ, մենք կը խոնարհինք. վերջապէս այս շնորհքներով Մէծմուսլին անօթի կիրքերը կը կշտանայ ու ծարաւը կ'անցնի, մենք ալ ըստ Առաքելոյն վճռոյն անոր գլխուն վրայ կայծակներ իջեցուցած՝ յաղթութեան դրօշակը մեր գլուխներուն վրայ կը ծածանի:

Եւ արդ կը մնայ հիմայ Մէծմուսլին քանի մը ըսելիք. այսինքն՝ Արեւելեան Գարին հեղինակը (աղգաւորութենէ չարժեալ) այնքան ժամանակ անոր ըրած անախատական խօսքերը, անիրաւ դատողութիւնները, սխալ վճիռները, ուղղակի անուղղակի՝ Աղգին եւ Եկեղեցւոյն գէմ տուած անհերքելի նախատինքները ձեռք առած, այլաբանական ձեւերով իւր այս կողմութիւնները երեսը տուած ատենը՝ խենդ ու Փրկչային խենդանողէն փախչող, ու Շուէտի երկաթէ, ինտած չլթայով կապուելու արժանի յանցաւոր սեպուեցաւ նէ՝ արդեօք չորս միլիոն միամիտ «Իբրեւ զաղաւթն» բարեխիտ ու ազնիւ Հայ ժողովուրդը՝ հրապարակաւ անխոչընդոյ բարեւատող, ու առաքելական ուղիղ դաւանութեամբ ճոխացեալ, երկը Սուրբ Ժողովոյ անխտիրենի վճռով հաստատեալ, հազար հազարայն երեւելի սուրբերով պայծառացեալ, հազար հինգ հարիւր տարուան ուղղափառ կրօնքը՝ հերետիկոս, հերձուածող ու մոլորեալ կեղծ անախաներով նախատող բազում գրութեանց հեղինակները՝ ո՞ր խենդանողը պէտք է խրկել, ի՞նչ կերպ երկաթով գիրենք կապել արժան է արդեօք:

Եթէ Հոռիմայ Պապերուն՝ ընդդէմ սուրբ Աւետարանի, Առաքելոց ընդհանուր սուրբ Ժողովոյ վճիռներու վառած աշխարհային սպօրինաւոր իշխանութիւնը միայն հեգնական կերպերով հերքեցողը շուն կը համարին նէ՝ լուսանկարն Եւրոպայի Սուրբ Երկրոյն անկախութիւնը, ու Լուսաւորչայ օրինաւոր յաջորդներուն իշխանութիւնը բոլորովին ջրելու աշխատող հեղինակները ո՞ր անբան կենդանուոյ նմանցնեմք:

Եզրապտոսի Բերդիները փչին նէ՝ Պօլսոյ Եօլ կէշէր խանը հօյտ հօյտ ըսողներու ի՞նչ անձական տալ հարկ է:

Մէծմուսլ, Մէծմուսլ. ալ բաւական է, ծանիր գրեզ, ու ինքըզինքիւ եկուր: Ծանիր կ'ըսեմ գրութիւններդ, ու անոնց իմաստին վրայ ինքնիրենդ ուղի խորհրդածութիւն մը ըրէ, ու ան թէ ի՞նչ կը խօսիս, որո՞ւ գէմ կը խօսիս, ի՞նչ կը տրամաբանես:

Չենք ըսեր թէ լուէ, քաւ լիցի, այն անիրաւութիւն է. այլ խօսէ հեղաբար, գրէ խոհմարար, տրամաբանէ անաչառ, ո՞վ ինչ կրնայ ըսեր: Այո, գըրիչդ զօրաւոր է՝ քան Ոմն Բանասիրի, եթէ անաչառ է տրամաբանութիւններդ. տկար է՝ եթէ չարաւ:

չար է դատողութիւններդ: Մե՛ծ է Մէծմուսլի անուսը, ու այն մեծութեանը հետ, եթէ խօսքերուն մէջ աշխուարարութիւն մըն ալ ունենայ, չէ թէ կը տրկարանայ, կը նուաղի, ու մեր ունեցած (ՄԵՃՏՈՒՆ) ԳԵՊԵՐ, ԴԵՆ, ԵՒՐ, ու ԿՊԵՐՎԵՐ վիճակէն աւելի գէշ վիճակի մը կ'իջնայ:

Ապառաղինեալ, հակայ, անիրաւ գողխաթը. տկար ու անզօր, բայց արդար Գաւթի արօրովը գլխադրեալ կործանեցաւ:

Այո այս խոնարհ ու հեղ Գաւթի մինչեւ թագաւորութեան բարձրացաւ, բարձր ու գոռոզ Նաբուգոնոսորը մինչեւ խողի կերպարանք խոնարհեցաւ: Ուստի կ'ըսէ Տէրն մեր. «Որ բարձրացուցանէ զանձն խոնարհեցի, եւ որ խոնարհեցուցանէ զանձն բարձրացի»:

Եւ արդ՝ ուրեմն մի՛ այնչափ գոռոզաբար նախատեր փոքրիկ ու դեռ անզօր Արեւելեան Գարը ո՞վ Մէծմուսլ, ու անոր գէմ այնքան կատաղութեամբ մի յարձակիր. այլ քու իրաւունքներդ (եթէ ունիս) խօսելով տրամաբանելով ցըցուր. չէ նէ՝ անանկ խենդ ըսելով, շուն ընելով ոչ կրնաս ինքըզինքդ աշխուսցնել, եւ ոչ ալ գիմացինդ վնասել:

Ուստի կամ լեզուդ զսպէ, եւ կամ Մեղուին ըսածին պէս հեղինակութիւնդ ուրիշներու թող, որով անձնական սպառնալիչ չի վնասուի . . . :

Մինչեւ աստ գրածներս իբր պաշտպանողական գէնք մըն էր Մէծմուսլին, Արեւելեան Գարին վրայ ըրած յանդուգն դատողութիւններուն գէմ. սակայն նորին Հեղինակին ծանօթանալուն վրայ քանի մը մոթ ու անմեղելի խօսքեր ըրած է, որն սր մեր տկար յիշողութիւնը աղէկ մը չի դօրեց անոնց բացատրութիւններն ընելու, ուստի կը խնդրեմք Մէծմուսլին Յարգոյ հեղինակէն թէ այն կողմերուն խնատը բացայայտէ մեզի, վասն զի՝ անոնց վրայ մեր ըրած գիտողութիւնները Յարգոյ Հեղինակին յարգ մը չի բերելէն ի դատ, տակէն գէշ հետեւութիւններ կեղծէ:

Արդ որոնք ըլլալը աղէկ մը հասկնալու համար, այն կողմը ամբողջ քաղելով իւր բարբառովը հոս կը դնենք . . . :

« Պոս ոմն Բանասեր, պոս օյանդ տիրացու. « քեկտի քագրիքի իւզրէ՝ նակեհան Միլլէր ավօ-« գաքըղընա գայգըմըղ տըր. Էյ քիմ տեսի քի, « պիր Ֆիրաքիյէ տէ պեօյէ պիր Ֆիրք կեյմեսին, « հաքքա (շարապտան տեօմէն սիրքէ քեպին օ-« լուր տա տերիք). լաքին միլլէր ավօգաքըղը « իրմէր իջին պիր կեօգիւնիս գափալըպ մուրալա « Մեհմուանըն վէ Բօմա Բիլիսեսինին պաճաղը-« նա մը սարըլմալը. պոս տուր պոս կեգկինգի « Ոմն Բանասերին մագսետի, վէ պոսնուն իջին « տէ պոս Ալթաբանական մեկալըմըզա մուհիպ օյ-« մուշ տուր »:

ԿՍՊԱՍՏԵՆԻ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆԸ

Լ.ՉԴԵՐԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԴԱՐ ԸՆԹԵՐՅՈՂՍ

Արեւմտեան Օղային Սուրհանդակին խօսակցութիւնն ու նամակը այս անգամ զանց կընէմք, որիչ Ազգային նիւթերու կարեւորութեանը համար:

Սակայն կը լսեմք քե՛ր Արեւելեան Դարը ընթերցող, Էս առեւի (բերնէ բերան լսելով) ջընթերցողներէ ոմանք, մեր այս Այլաբանական խօսակցութիւնը՝ (որն որ ժամանակէ մը ՚ի վեր Մեծմասային (Էս մեզի ծանօթ հակին) ու Հայ լրագրաց մէջ յիշատի Է աւելի քան ծագած ու այժմ (զինադու) Էղած ցաւալի վեճերուն վրայ կատակերգական ոճով դատաբանութիւն մըն է) ծուռ Է սխալ հետեւութիւններով չափեւն առելի ջարաջար կը դատեն ու կը քամահրեն Էս անոր դէտ անծանօթ հեղինակին դէմ կը հայհոյեն Էղեր:

Բայց բարեբաղդաբար ան ալ կիմանամք որ այս գոհնիկ դատախազները սակաւ ու դատողութիւններն կողմնակցութեան ոգով է Էղեր:

Անոնք որ պիտի դատեն, դատեն. պիտի գովեն, գովեն. ոչ անկաւ դատողութենէ կը վշտանամ Էս ոչ ալ անարժան գովութենէ կը յօխորտամ. այլ մէկին կոպտութեանը ու միասին ազնուութեանը տալով բտական է որ Էս իմ նպատակս, այսինքն՝ սիրելի Ազգիս ընէյու. նուիրական ծառայութիւնս անընդհատ շարունակելու յոյսերն ստացած, անոնցմէ ՚ի փառս Ազգին օգուտներ քաղեմ:

Յիրաւի կան ու կը գտնուին այնպիսի խաղաղասեր բազում Հայեր ալ, որ բարեմտութեամբ կ'ըսեն քե՛ր «այսպիսի հրատարակութիւններով ինչ պետք է, — եփած ապուրին մէջ՝ պաղ ջուր լեցընել — կամ — քնացած օճը արբնցընել —» այսինքն հագիւ դադարած վեճը՝ միասնաբար նորոգել ու հանդարտած սրտերը նորանոր արծարծել . . . :

Արդարեւ մեծաբարբառ գովութիւններու արժանի էն քու այս կատարեալ Քրիստոնէի ու մարդավայել դրութիւններդ ո՛վ բարեմիտ Հայ Էղբայր սակայն մէկ կողմանէ (՚ի սրտէ ցաւելով կ'ըսեմ), մէկ կողմանէ յոյժ կը զարմանամ այսքան չափազանց միամտութեանդ վրայ, որ այն «ապուրը» այս քանիերորդ անգամ է որ իւր կարսային դուրս գեղելով՝ անբժշկելի վիրօք վիրաւորերէ քեզ, ու դուն զգուշութիւն չես ըրած:

Մինչեւ ցարդ այն ապուրին Էռալը միայն քու Հայուդ բոլոր անդամը երէյուն, յափելուն համար ըլլալը ուշադրութիւն չես ըրած . . . : Պատճառ . . . :

Այն խորամանկ օճին՝ որ քու այգիիդ մէջ ծնած, սնած, ու այժմ փայտած, այգւոյն շրջապատը յանդատան ուրբած, երբեմն սուտ քուն, երբեմն յանկարծ արբննալով այն այգիին մէջ բարի պտուղ հասցընելու բազում ծառերուն կոճղին տուած քոյնի հարուածներն բանի տեղ չես դրած: Դուն այն Օճը քունի մէջ կը կարծես, բայց ամենեւին չես երեսակայեր քե՛ր անոր սուտ քուն ըլլալը միմիայն քեզ բմբեցընելու համար է: Դու անոր լեղախառն լեզուին ականջ կուտաս, անգամ մըն ալ չես խորհիր քե՛ր այն խորամանկ Օճն է որ քու բազում անտառելի ցաւերուդ պատճառ Էղած է . . . : Ինչո՞ւ . . . :

Ահա այս «պատճառին» ու «ինչո՞ւն» վրայ յաջորդ քերթերուն մէջ պիտի խօսիմք այլաբանական ճեռով մը:

Եւ արդ այժմ այնպիսեաց սիրտը հանդարտեցընելու, ու մեր միտքը աղէկ մը պարզելու համար բացալալտ ըսենք քե՛ր այն կարծուած «եփած բնական ապուրին պաղ ջուր լեցընել» Էս կամ իրօք, այսինքն «բմբուրենէ քնացած Օճը արբնցընել» այսինքն՝ «դադարած վեճը գրգռել» կամ «հանդարտած սրտերը նորանոր արծարծել» չէ ամենեւին մեր միտքը. քուն լիցի. հեռո՞ւ ըլլան ինձմէ այնպիսի դիւակաւ նպատակներ. այլ աղէկ համոզուելով քե՛ր ինչպէս ուրիշ ատեններ, հիմալ ալ այս դադարումը ու հանդարտութիւնը, առժամանակեայ ստիպողական դադարում մը ու հանդարտութիւն մըն է. քանի որ «ապուրը» ծխանին վրայ կեռալ, ու այն Օճը դէտ Հայիեան այգւոյն պատին շրջանակը սուտ քունի մէջ է:

Եւ առ բանս ալ Ազգիս մշտնջենական խաղաղութեանն ու անդորրութեանը արգելք, ու Լուսաւորչեան հօտին միութեանը ու ուղիղ դաւանութեանը վնասակար կերպ մը ըլլալուն, այս բանը աղէկ հասկըցող ու գրաւոր աշխատութեամբ ՚ի գործ դնող անձնանութիւն հեղինակաց հետ միատեղ (կամ օգնելով) հարկ էր որ ՚ի սեր ճշմարտութեան Էս ՚ի սեր խաղաղութեան, այն ատեն ատեն ու յանկարծակի կերպով ծնած ու բուսած վեճերուն յուզուիլն, ու մէկէն ՚ի մէկ դադարման (անձանօթ Էղած) սկզբնական պատճառները մերին ստացած հանգամանքներովը բացայայտել, ու անով սխալն ու ուղիղը, սուտն ու ճշմարիտը, անիրաւն ու արդարը, օրինաւորն ու ապօրինաւորը, յուզեալն ու խաղաղացեալը, ատելեալն ու սիրեցեալը, վերջապէս հերետիկոսն ու ուղղափառը, որոշել ու պարզել:

Ահա այս է մեր բուն իսկ միտքն ու նպատակը. այս պիտի ըլլայ մեր Էռանդուն փափարը, ջանքն

ու. աշխատանքը. որպէս զի հարիւրաւոր տարիներէ հետեւ տղիտութեամբ, խաբէութեամբ, կեղծաւորութեամբ, (կարելի է) սխալմամբ յարատեւած Ազգային ու. Կրօնական երկպառակութիւնները. «որ տանի ի կորստեան» ներկայ դարուս յուսանքութեան ու. գիտութեան յայտնուելն ու. միջնորդութեամբը ի հիմանց տապալին, քանդուին, ու. ոչնչանան:

Ու. փոխարէն անոնց տեղ քրիստոնէական ՄԻՌՈՒԹԻՒՆ, ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ, ԱՍՏՈՒԱԾՄԵՐՈՒԹԻՒՆ ու. ԵՂԱՅՄԵՐՈՒԹԻՒՆ կանգնուի ու. հաստատուի:

Այս բանիս պարագաները քննելով, որքան ջրլայու ու. դժար բան մը կերելի մեզի նէ, այնքան ալ դիւրին է. եթէ անսամբ ըստ խրատուց առաքելոյն Պողոսի, այսինքն երէ — Առանց կեղծաւորութեան սիրոյ հետեւիմք, չարութիւնը կտեմք ու. բարւոյն ետեւեն երբամբ: Յեղաշարժութեան առ. միմեանս գրածք ըլլամք, ի պատիւ գլխմեամբք ելանեմք, ի փոյս ճի վեհերոտիմք, հոգւով եռամք Տեառն (այսինքն ճշմարտութեան) ծառայեմք, յուսով խնդամք, նեղութեանց համբերեմք, ստեպ (ստեպ) աղօթիք կամք — :

Անա այսքանով այն Աստուածապարգէս խաղաղութիւնն ու. միութիւնը, որ կ'առաջնորդէ մեզ յաւիտեական երջանկութեան, կրնամք անշուշտ մեր մեջը վայելել:

Այն, այս բաներուն կատարուիլը որքան անհնար է մարդկանց, այնքան հնարաւոր է Աստուծոյ:

Անհնար է մարդկանց՝ երէ դեռ. այն կերպ գիւտանար խաբէութիւններով, կեղծաւորութիւններով, գրպարտութիւններով, մատնութիւններով, ու. սնանկաւորութիւններով մեկզմեկ տաւեմք, հալածեմք, նախատեմք, ու. ջնջին ու. անտեղի վեհերով, անմեղ ու. միամիտ հաաարակութեան միտքը պղտորեմք:

Հնարաւոր է Աստուծոյ, երէ մեր այս (ջրսեմ չարութեամբ) այլ մարդկային տկարութեամբ սխալմունքները խառնովանելով ուղղեմք, ու. վերոյիշեալ Առաքելոյն Աւետարանական խրատները առանց տնտնայալ, ու. առանց խտորելու ի գործ դնեմք:

Եւ. արդ անաւասիկ նաեւ այս է մեր ընդունելութիւնը, եւ. ասոնց վրայ պիտի ըլլայ մեր նպատակին հիմը: Ուստի մեր կարողութիւնը գորելուն ջափ ինչ որ հարկ է խօսելու աներկբայ պիտի խօսիմք, ինչ կերպ խորհրդածութիւն ընել կը հարկաւորի նէ պիտի խորհրդածեմք: Առանց անհատի մը անճանկան պատուոյն դպչելու եւ. առանց այլազգիի մը կրօնքին ու. իրաւանցը վնասելու, երբեմն այլաբանական ձեւերով, եւ. երբեմն կատակերգական ձեւերով յօդուածներ պիտի յօրինեմք այն բաներուն վրայ, որոնք իրաւորնէ Հայկեան կրօնքը, ազգութիւնը ու. անոր սուրբ իրաւունքները հրապարակաւ չարաչար նախատուելուն, բամբաստելուն իսկ եւ. իսկ պատճառ տուած են, ու. դեռ. ծածկաբար կը շարունակեն:

Երէ այլաբանական յօդուածներուս մեջ տեսնելիս անանկ դատումներ, որ անձի մը վրայ միայն կ'երեւի, դարձեալ ճէ անձին կամ այն անձին պատու ունի, այլ ընդդէմ անոր սխալ կարծեացը, սուտ խօսիցը ու. Ազգիս դէմ ուղղակի տուած անարգութեանցը. ան ալ ճէ քէ միայն՝ այլ համօրեն համախոհացը ու. ուսուցչացը:

Վասն զի՝ մեր բանախօսութիւններն ու. դատողութիւնները մասնաւորաց շահուն կամ վնասուն պիտի չըլլայ, այլ ընդհանուր շահուց ու. վնասուց վրայ: Սակայն երբեմն այնպէս կը հանդիպի որ մեկ կողման կարծիքն ու. դատը պաշտպանելու դիտմամբ, անոնցմէ մեկը կը նետուի մեջ տեղ, ու. ա-

մեն ատեն անոնց բերանն եղած կը խօսի, կը վիճէ ու. կը դատէ. անա այն ատեն ի հարկէ մեզի ալ այնպիսոյն բռնած ընթացքին հետեւիլ հարկ կըլլայ: Ինչպէս՝ որ նախընթաց բունյն մեջ «Օղային Սուրհանդակին» խօսքերուն պատասխանը հարկադրեալ էինք այն կերպով ընելու:

Հոս դարձեալ ամենուն (Մեհմուսան ալ մեկտեղ) զարմանքը պիտի եւեկնայ՝ «Ոմն Բանասիրին» խաղաղաբարձեանք վրայ, քէ հմ է «Օղային Եակը», եւ. ինչ կերպ խօսակցութիւններ է որ ըրեր է: Իրաւորնէ բանին հոսքեանը անտեղեակ եղողը կը զարմանայ ու. կը շուարի: Ուրեմն այս գաղտնիքը քիչ մը յայտնեմք:

Երէ գիտնար մեկը քէ՝ հմ է այս «Արեւմտեան Օղային Սուրհանդակ» անուանածինս. եւ. էր կամ ուր տեղ եղեր է այս խօսակցութիւնները, կարծեմ ոչ երբէք կը զարմանար, եւ. ոչ ալ այնքան չարաչար կը դատէր Արեւելեան Դարն ու. անոր անձաւոր Հեղինակը, այլ յաւետ ուղղութեամբ ունկնդիր կ'ըլլար մինչեւ վերջը՝ անոր ամեն մեկ ընդդէմ Ազգի, Կրօնքի ու. իրաւանց վատ ու. անարդ խօսքերուն:

Եւ. Յարգի Յովսէփ Վարդանեանն ալ, որ Մեհմուս Լրագրին Խմբագիրն է. երէ անոր խօսքերը անաչառ կերպով կ'ընէր, կարծեմ ինքն ալ չէր ընդունէր այնպիսի կրօնամոյ պաշտպան մը, կողմնակից մը, այլ յաւետ կը հայածէր. ճէ քէ խենթանոցը՝ այլ Հռովմայու Եօթնպատիկ պատերով պատըպարուած խաւարային բանտին ցկեանս բանտարգութեան կը դատապարտէր:

Անա այս «Եակը» երէր տարիի ի վեր է որ առանձին մտիկ կ'ընէմ, ականջներս խուլցան, լեզուս հոգնեցաւ, գլուխս դողմ դարձաւ, դեռ ան կը խօսի. ու. օր օրի կը սաստկացնէ իւր խօսակցութիւնները:

Այժմ եւս անի պիտի զարմանան ընթերցողը, եւ. իրենց հետաքրքրութիւնը պիտի աւելնայ, «Եակը» ով ըլլալը իմանալուն վրայ: Արդարեւ մենք ալ կը խոստանամք երեսն հանելու: Մեղուին Ա. Զերեւոյթ սասանան հակադրեն հանելուն նման, իւր խօսակցութիւնները վերջապէս ատեննիս:

Արդեն ինք բերնով ըրած իւր խօսքերուն վատարիւնը Արեւելեան Դարին մեջ ազգով տեսնելով կը շփոթի ու. կ'այլալի, ու. նորանոր կեղծ ածականներով մեզ կը յանդիմանէ այս կերպով երեսն հանելուն համար . . . :

Ինչ եւ. իցէ, կարծեմ մինչեւ աստ փոքր ի շատ հասկեցողիք խօսք հասկեցողներուն, քէ մեր պարգապէս միտքն ու. նպատակը քէ ուր տեղեր կամ ինչ բաներ կը հայի: Առայժմ այսքանով բաւական կը համարիմ նաեւ Արեւելեան Դարը անխնայ դատող ու. միամտաբար մեղադրող անձանց սիրտը հանգցնելը: Դարձեմք իստպէս պարզելով: Սակայն պիտի դատեն, պիտի մեղադրեն եղեր, հոգ ճէ. այսուհետեւ ուղածնուն ճափ(բերնով)դատեն ու. մեղադրեն, անանկ այն դադարիս մարդոց բառ մը չունին ըսելիք: «Եակը» իւր լրատւ, սեւ չափերն» ինչ ընէ, կ'ըսէ առաւոր. ամսունքս առաւորներինն ըսողին ինչ ըսենք: Անանկները Միւնստիլին ըսածին պէս՝ «Եա պէնիմ օտուհնում, եա պէնիմ օտուհնում» ըսելէ ուրիշ բան չեն գիտէր:

Որո՞նք կը բարբառէս այս խօսքերը . . . : Դո՞ւ հոգ մ'ըներ, հասկեցողը հասկեցաւ . . . :

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻ

ՈՄՆ ԲԱՆԱՍԻՐԻ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ՔԻՒՐԲՃԵԱՆ

ՊՈՍՏԱՆԳՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՅԻՋԵՆԱՆԴՆԱՐ